

**Ю.О. Іщукіна,
С.В. Грищенко**

ГІГІЄНИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОЇ ТА ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В РІЗНИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Донецький національний медичний університет ім. М. Горького

Ключові слова: гігієна, соціально-економічна та демографічна ситуація, здоров'я населення
Key words: health, social-economic and demographic situation, health of the population

Резюме. *Работа посвящена гигиенической оценке современной социально-экономической и демографической ситуации в разных регионах Украины. Определены региональные особенности социально-экономических и демографических факторов, установлены территории Украины, приоритетные по данной проблеме.*

Summary. *The work is devoted to hygienic assessment of the up-to-date social-economic and demographic situation in different regions of Ukraine. Regional peculiarities of social-economic and demographic factors are defined, territories of Ukraine, which are in the list of priorities are established.*

Соціально- економічні та демографічні чинники більшістю дослідників [2,3,4] відносяться до провідних у формуванні суспільного здоров'я. Поряд із цим, до цього часу практично відсутні праці, присвячені їх комплексній оцінці в масштабах усієї України. На сьогоднішній день фактично не з'ясовані регіональні особливості соціально - економічних і демографічних факторів [5,7], що не дає можливості вчасно планувати та здійснювати профілактичні заходи щодо багатьох захворювань, у тому числі таких важливих у медико- соціальному плані, як хвороби системи кровообігу [1,6]. У зв'язку з цим вельми актуальною є мета даної роботи – встановлення регіональних особливостей соціально- економічної та демографічної ситуації в Україні.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Соціально-економічні і демографічні фактори оцінювалися за наступними показниками: рівень життя за величиною подушного доходу і розміром споживання економічних ресурсів (в умовних одиницях (у.о.), які дорівнювали долару США за курсом НБУ на момент обстеження (2003-2008 р.р) на 1 люд. на тиждень), забезпеченість населення досліджуваних областей України економічними ресурсами (за питомим прибутком народного господарства, в у.о. на 1 люд. на рік), питома вага економічно активних жінок, у тому числі людей, що працюють у шкідливих виробничих умовах (у % до загальної чисельності населення старше 16 років), наявність вищої, середньої загальної, середньої спеціальної, неповної середньої, початкової освіти (за кількістю осіб з певним рівнем освіти на 1000 осіб постійного населення у віці 15 років і старше), питома вага людей, які мають два та більше

джерела прибутків, у загальній чисельності постійного населення областей (у %), питома вага людей розлучених, удових, тих, що ніколи не вступали до шлюбу, у загальній чисельності населення у віці 16 років і старше (у %), середня чисельність жителів сільських населених місць (по областях), питома вага міського і сільського населення по областях (у %), питома вага сільського населення, що проживає в малих (до 200 осіб), середніх (від 200 до 1000 осіб) і великих (більше 1000 осіб) населених пунктах (у %), поширеність довгожителів серед населення досліджуваних областей (за кількістю осіб старше 100 років на 100 тис. населення), рівень та динаміка споживання населенням основних продуктів харчування (м'яса і м'ясопродуктів, молока і молочних продуктів, риби і морепродуктів, хліба і хлібобулочних продуктів, картоплі, овочів і баштанних, фруктів, цукру, олії рослинної, алкогольних напоїв – у кг на одну особу за рік, яєць – у штуках на 1 люд. за рік, алкогольних напоїв – у літрах чистого етанолу на 1 люд. за рік).

Вищезазначені показники розраховувалися за даними щорічних звітів (за період з 1989 до 2008р.) Центрального та обласних управлінь статистики, державної соціологічної служби, а також за результатами переписів населення 1989 і 2001 р.р.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Аналіз соціально-демографічних показників дозволяє зробити наступні висновки. Регіони України значно розрізняються між собою за співвідношенням у структурі популяції часток міського та сільського населення.

Найвища питома вага міських жителів визначена серед населення Східного (82,8%) та

Південного (63,8%) регіонів, а найменша – серед мешканців Західного регіону (45,3%). Крім цього, звертає на себе увагу той факт, що міські жителі домінують у структурі популяції всіх регіонів, окрім Західного. Навпаки, найбільша частка селян зафіксована в структурі його постійного населення (54,7% – тобто селяни домінують у структурі популяції). Значна питома вага сільських жителів (40,8-45,9%) характерна для Північного і Центрального регіонів, а найменша – для Східного (17,2%) і Південного (36,2%).

Важливими демографічними показниками є статеві і вікові структури населення. Аналізуючи перший з них, треба зазначити, що співвідношення між чоловіками та жінками майже однакове в усіх регіонах України, тобто не зафіксовано достовірних відмінностей між їх питомою вагою ($p > 0,05$). Поряд із цим встановлена спільна для всієї території нашої держави закономірність, яка полягає в тому, що питома вага жінок завжди і повсюдно перевищує частку чоловіків приблизно на 20%, переважно за рахунок старших вікових груп (60 років і старше).

Крім демографічної ситуації, дуже важливо оцінити соціально-економічні умови життя населення в різних регіонах України. Підсумки такого дослідження довели, що показники соціально-економічного добробуту населення неоднакові в різних регіонах нашої держави. Найсприятливіша макроекономічна ситуація склалася, на нашу думку, у Східному і Південному регіонах України, які є найрозвиненішими в індустріальному відношенні. Саме серед жителів цих територій відзначається найвищий ($p < 0,05$) питомий валовий економічний прибуток (в у.о. на 1 мешканця на рік) та найбільший ($p < 0,05$) рівень споживання економічних ресурсів, тобто середній розмір доходів на 1 мешканця на рік. Якщо перший з цих показників коливається в даних регіонах від 803,5 до 1265,4 у.о., то другий – від 684,2 до 993,0 у.о. Найгірша економічна ситуація, за нашими даними, існує в Західному та Північному регіонах, де питомий валовий економічний прибуток знаходиться в межах 293,5-348,2 у.о. на 1 мешканця на рік, а рівень споживання економічних ресурсів не перевищує 481,7 у.о. на 1 жителя на рік. Саме цим, на наш погляд, можна пояснити існуючу в даних регіонах найбільшу в Україні ($p < 0,05$) питому вагу мешканців, що мають два та більше джерела існування – 43,2-67,9%. Серед більш заможного населення Східного і Південного регіонів відзначається найменша питома вага

мешканців, що мають два та більше джерела існування, – 19,7-26,8%. Люди в цих регіонах, як правило, працюють на великих або середніх за розміром підприємствах, одержують досить значну заробітну плату і не мають необхідності в додаткових заробітках.

Важливим показником соціального благополуччя будь-якого суспільства вважається рівень освіти населення. Підсумки його дослідження за даними переписів 1989 та 2001 р.р. дають можливість стверджувати, що найбільша ($p < 0,05$) питома вага мешканців, які мають вищу та незакінчену вищу освіту, зафіксована у Східному та Південному регіонах (21,2-25,3%), а найменша ($p < 0,05$) – у Північному та Західному (11,6-12,1%). Навпаки, частка осіб, які мають тільки початкову або неповну середню освіту, в останніх регіонах є найвищою ($p < 0,05$) в Україні (15,5-20,3%), тоді як на Сході і Півдні їх питома вага є найменшою ($p < 0,05$) в нашій державі (4,9-7,9%). На відміну від вищої та початкової вищої освіти, достовірної різниці між регіонами за часткою осіб із середньою освітою (загальною або спеціальною) не зареєстровано ($p > 0,05$, коливання по регіонах від 67,6% до 72,9%). В цілому ж можна констатувати, що рівень освіти жителів східних і південних областей України вищий у порівнянні з населенням інших регіонів, особливо Північного та Західного.

За даними деяких авторів [4,6], побутові умови досить суттєво впливають на рівень здоров'я населення, в тому числі на формування патології системи кровообігу.

У зв'язку з цим нами були вивчені показники санітарно-побутового благополуччя мешканців всіх регіонів України за період 1989-2008 р.р.

Аналіз цих показників свідчить про те, що найбільш ($p < 0,05$) лісистими в нашій державі є Північний (Полісся) та Західний (Карпатський гірський масив) регіони, де питома площа лісів сягає 27,9-38,6%, а в окремих областях (Закарпатська, Івано-Франківська, Житомирська, Рівненська) знаходиться на рівні 43,2-47,1%. Найменша ($p < 0,05$) питома площа лісів і зелених насаджень (3,8-5,0%) зареєстрована у Східному і Південному регіонах України, причому особливо низький цей показник у таких областях, як Запорізька, Миколаївська, Дніпропетровська та Херсонська (1,1-2,6%).

Своєчасне та регулярне звільнення селітебної зони від різноманітних відходів (побутових, промислових і сільськогосподарських) є однією з важливих умов створення санітарно-гігієнічного благополуччя населення.

За результатами проведених досліджень вста-

новлено, що питома вага мешканців, охоплених санітарною очисткою, максимальна ($p < 0,05$) у Східному (91,6%) і Південному (72,5%) регіонах, а мінімальна – у Північному та Західному (54,5-56,8). Незадовільна організація санітарної очистки населених місць призводить до накопичення на їх території великої кількості неутилізованих твердих побутових відходів, що суттєво погіршує санітарно-гігієнічне благополуччя мешканців. Найвища ($p < 0,05$) щільність їх розміщення характерна для східних і південних областей України (20,2-27,9 т/км²), тоді як найнижча ($p < 0,05$), за нашими даними, – для Північного і Західного регіонів (5,3-8,3 т/км²). Центральний регіон займає в цьому відношенні проміжне положення (17,3 т/км²).

Високий рівень якості життя населення неможливий при відсутності достатнього забезпечення його доброякісною водою, яка необхідна не тільки для пиття та приготування їжі, але і для дотримання особистої гігієни. Нами встановлено, що найменшу кількість води використовують на господарсько-питні потреби жителі Західного та Північного регіонів – в середньому 23,5-32,6 м³/люд/рік, що майже у 3-5 разів менше, ніж у південних і східних областях нашої країни (81,2-108,6 м³/люд/рік), які займають за даним показником провідні місця в Україні. Це можна пояснити як значно більш розвинутою водопровідною мережею на цих територіях, так і їх клімато-географічними і гідрологічними особливостями (посушливість та недостатня зволоженість місцевості, що зумовлює поширення зрошувального землеробства, яке значно збільшує витрати води та ін.).

Надзвичайно важливими характеристиками побутових умов мешкання населення є розподіли родин за типами житлових приміщень і за ступенем їх благоустрою. Наші дослідження довели, що в цілому в більш комфортних умовах мешкають жителі Східного та Південного регіонів нашої держави, особливо в порівнянні з мешканцями північних і західних областей. Так, незважаючи на те, що переважна більшість жителів Північного, Західного і Центрального регіонів мешкає в індивідуальних будинках (65,2-75,6%), які мають певні переваги перед міськими квартирами, ступінь їх благоустрою недостатній і далекий від оптимального. Звертає на себе увагу значно менша ($p < 0,05$) питома вага осель у цих регіонах, які обладнані централізованим опаленням (26,1-43,6%), водопроводом (52,6-67,9%), каналізацією (45,4-63,1%), гарячим водопостачанням (25,8-38,5%), газом (29,8-42,8%), а також ванною або душем (27,1-

48,6%). При порівнянні цих показників із відповідними значеннями у Східному та Південному регіонах виявляється, що вони нижчі за них у 1,5-2,8 разу. Це пояснюється, насамперед, тим, що ступінь благоустрою сільських населених місць та невеликих міст, де мешкає більшість жителів Північного, Західного і Центрального регіонів, значно гірший, ніж у великих промислових містах Східного і Південного регіонів України (Харків, Одеса, Донецьк, Дніпропетровськ, Запоріжжя та ін.).

Узагальнюючи результати гігієнічної оцінки мешкання населення в різних регіонах нашої держави, необхідно доповнити їх підсумками дослідження щодо розподілу жителів за екологічними та соціально-економічними умовами проживання.

Аналіз цих показників свідчить про те, що в сприятливих екологічних умовах мешкає меншість населення України (в цілому не більше 15%). Значно вища частка осіб, які проживають в найменш сприятливих (напружених) умовах навколишнього середовища, – приблизно 20%. Решта населення нашої держави мешкає в умовах доквілля, які умовно можна охарактеризувати як задовільні та погіршені. Однак екологічні умови проживання суттєво розрізняються в окремих регіонах України.

Найвища ($p < 0,05$) питома вага населення, що мешкає в сприятливих умовах доквілля, тобто там, де рівень забруднення будь-яким ксенобіотиком не перевищує 80% від гігієнічного нормативу, відмічається в Західному, Північному і Центральному регіонах (25,3-39,6%), а найнижча ($p < 0,05$) – у Східному (4,2%) та Південному (6,4%). В задовільних умовах навколишнього середовища (коливання рівнів антропогенного забруднення на рівні, але не вище ГДК) проживає переважна більшість мешканців центральних та західних областей (55,6-61,7%) і майже половина жителів Північного регіону (49,4%), в той час як у південних і особливо східних областях цей показник нижчий у 3-6 разів (16,8% і 10,1% відповідно). Навпаки, більшість (54,3-62,0%) населення Східного і Південного регіонів мешкає у погіршених умовах доквілля (рівні ксенобіотичного забруднення перевищують регламенти від 1,1 до 2,0 разів), тоді як в аналогічних умовах у решті регіонів нашої країни проживає лише 3,5-12,7% мешканців. Нарешті, в найнебезпечніших для здоров'я напружених умовах доквілля (рівні хімічного забруднення вищі 2,0 ГДК) мешкає значна частка населення східних і південних областей України (14,8-31,4%), в той час як в подібних умовах

навколишнього середовища у решті областей проживає досить незначна частина мешканців (1,3-4,5%).

Таким чином, нами встановлено, що абсолютна більшість населення (82,8-95,2%) Північного, Західного і Центрального регіонів мешкає у сприятливих та задовільних, тобто практично безпечних для здоров'я умовах довкілля. Навпаки, переважна більшість мешканців Східного і Південного регіонів України (76,8-85,7%) постійно проживає в погіршених та напружених екологічних умовах, які можуть становити небезпеку для їх здоров'я. Для підтвердження встановлених закономірностей та визначення територій України, пріоритетних за фактором сумарного забруднення довкілля, нами був здійснений медико-картографічний аналіз, результати якого наведені на рис. 1.

Як видно з рис. 1, до найвищої квінти K_5 увійшли одна південна (Одеська) і чотири східні (Запорізька, Донецька, Дніпропетровська, Харківська) області. Від 74,2% до 92,3% їх населення мешкає в несприятливих екологічних умовах. Саме тому ці території можна вважати районами найбільшого ризику виникнення серед населення патологічних станів і хвороб, пов'язаних з дією шкідливих факторів навколишнього середовища. Найсприятливішими в екологічному відношенні є умови мешкання жителів таких областей, як Закарпатська, Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька та Волинська (вони увійшли до

найнижчої квінти K_1 з найменшою питомою вагою населення, що проживає в несприятливих екологічних умовах, – від 3,7% до 6,2%).

Не менш важливим є визначення закономірностей просторового розподілу ризиків для здоров'я населення соціального походження.

Аналіз показав, що найбільш сприятливі соціально-економічні умови мешкання населення склалися у досліджений період часу в Східному та Південному регіонах України

Середньорічний подушний дохід, більший 800 у.о., отримували тут від 20,6% до 23,7% жителів, тоді як аналогічний показник у Північному та Західному регіонах дорівнював лише 9,8-10,5%.

Задовільне соціально-економічне становище характерне для 38,2-45,8% мешканців східних і південних областей нашої держави і тільки для 6,6-19,2% жителів Північного та Західного регіонів. Навпаки, погіршені соціально-економічні умови життя зафіксовані у переважній більшості мешканців північних та західних областей (51,7-58,4) і лише у 23,5-29,7% жителів Східного і Південного регіонів.

Найменш сприятливі (напружені) соціально-економічні умови проживання зареєстровані у 18,6-25,2% мешканців Північного і Західного регіонів, питома ж вага їх у південних і особливо східних областях України в 1,6-3,6 разу менше (7,0-11,5%).

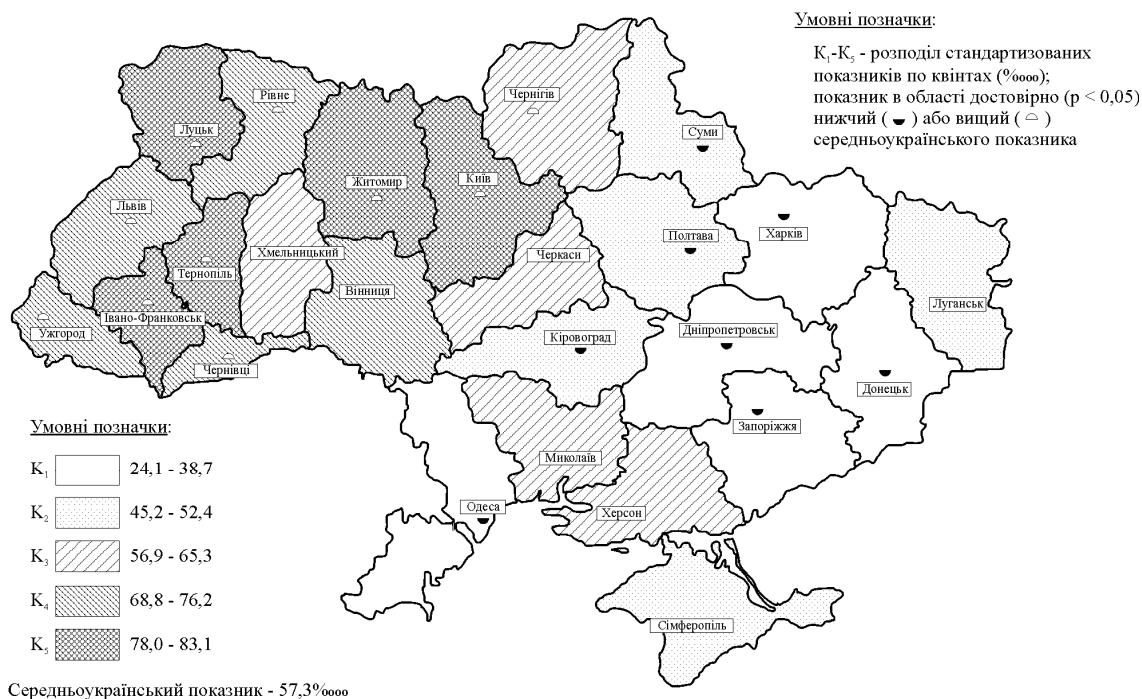

Рис.1. Питома вага населення, що проживає в несприятливих екологічних умовах (рівень забруднення довкілля вищий за гігієнічні нормативи), %

Таким чином, можна констатувати, що більшість населення Центрального, Південного і Східного регіонів нашої держави проживала у відносно сприятливих (сприятливих та задовільних) соціально-економічних умовах (50,1-69,5%), на відміну від Північного і Західного регіонів, де такі мешканці складають меншість жителів (16,4-29,7%), а абсолютна більшість населення (70,3-83,6%) проживає в умовах доквілля, несприятливих за соціально-економічними факторами (умови погіршені і напружені). Визначені нами закономірності знайшли цілковите підтвердження при медико-картографічному аналізі, проведеному з метою виявлення територій підвищеного ризику для здоров'я населення з боку соціально-економічних факторів (рис.2). З рис.2 видно, що провідною територіальною закономірністю розподілу соціально-економічних факторів ризику для здоров'я жителів

України є поступове погіршення соціально-економічної ситуації в напрямку з південного сходу на північний захід нашої держави. Так, у найвищу квінту K_5 з найбільшою питомою вагою населення, що проживає в умовах доквілля, несприятливих за соціально-економічними показниками (78,0-83,1%), увійшли три західні (Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська) та дві північні (Житомирська, Київська) області, в той час як в найнижчу (K_1) – чотири східні (Донецька, Запорізька, Дніпропетровська, Харківська) і одна південна (Одеська) області, де цей показник коливається від 24,1% до 38,7%.

У зв'язку з цим вищенаведені території України, що увійшли до квінти K_5 , можна вважати регіонами підвищеного ризику для здоров'я населення за соціально-економічними факторами.

Рис. 2. Питома вага населення, що проживає в несприятливих соціально-економічних умовах (рівень подушного доходу нижчий 500,0 у.о. на рік)

ВИСНОВКИ

1. Демографічна ситуація в різних регіонах України має суттєві відмінності. В більшості їх у структурі населення домінують міські жителі (54,1-82,8%), і лише в Західному регіоні переважають селяни (54,7%). Найвища ($p < 0,05$) питома вага людей молодого віку зафіксована в західних і північних областях (21,9-23,8%), тоді як частка населення у віці, старшому за праце-

здатний, найбільша ($p < 0,05$) у Східному і Південному регіонах (26,1-27,5%).

2. За підсумками досліджень встановлено, що найсприятливіша макроекономічна ситуація склалася у Східному та Південному регіонах України, які є найрозвиненішими в індустріальному та соціально-економічному відношенні. Про це свідчать найвищі ($p < 0,05$) значення таких

показників, як питомий валовий економічний прибуток (803,5-1265,4 у.о./люд/рік), середній розмір доходів населення (684,2-993,0 у.о./люд/рік) та питома вага мешканців з вищою та незакінченою вищою освітою (21,2-25,3%). Найгірша соціально-економічна ситуація, за цими показниками, існує в Західному та Північному регіонах нашої держави.

3. Аналіз показав, що в цілому в найбільш сприятливих та комфортних побутових умовах мешкають жителі Східного і Південного регіонів, де зареєстровані найвищі ($p < 0,05$) значення показників соціально-побутового благополуччя населення: питома вага мешканців, охоплених санітарною очисткою (72,5-91,6%), водоспоживанням на господарсько-питні потреби населення (81,2-108,6 м³/люд/рік), питома вага жителів, які мешкають у приміщеннях із централізованим опаленням (60,2-69,3%), водопроводом (75,4-86,7%), каналізацією (66,5-70,4%), гарячим водопостачанням (41,2-49,6%), газом або електроплитою (70,3-75,2%), ванною або душем (72,0-74,8%). Найгірші санітарно-побутові умови меш-

кання мають жителі Західного, Північного і Центрального регіонів, відповідні показники яких нижчі за вищенаведені у 1,5-2,8 разу.

4. Комплексна гігієнічна оцінка стану довкілля та соціально-економічної ситуації дозволила розподілити населення різних регіонів України за умовами проживання. У сприятливих та задовільних екологічних умовах (рівень забруднення не перевищує нормативів) мешкає абсолютна більшість (82,8-95,2%) жителів Північного, Західного та Центрального регіонів і лише незначна меншість (14,3-22,9%) населення Східного і Південного регіонів. Навпаки, сприятливі та задовільні соціально-економічні умови проживання має більшість (58,8-69,5%) мешканців східних і південних областей, тоді як відносно мала частина населення решти регіонів (16,4-50,1%) проживає в аналогічних умовах.

Одержані результати дослідження мають бути в подальшому використані при обґрунтуванні й розробці територіально диференційованих заходів профілактики серцево-судинних захворювань серед населення України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Агарков В.И. Болезни системы кровообращения среди населения урбанизированного региона / В.И. Агарков, С.В. Грищенко, В.П. Коровина – Донецк: Норд-Пресс, 2004. – 166с.
2. Беляев Е.Н. Задачи социально-гигиенического мониторинга как важнейшего механизма обеспечения санэпидблагополучия населения / Е.Н. Беляев, В.И. Чибуряев, М.П. Шевырева // Гигиена и санитария. – 2000. – № 6. – С. 58-60.
3. Білас Б. Соціально-економічні, медичні та екологічні аспекти збереження здоров'я дітей та юнацтва / Б. Білас, Л. Білас // Ліки України. – 1999. – № 12. – С. 16-18.
4. Большаков А.М. Некоторые методические подходы к созданию системы социально-гигиеничес-

кого мониторинга: цели, задачи и сценарии использования системы / А.М. Большаков, В.Н. Крутько, Е.М. Черепов // Гигиена и санитария. – 1996. – № 6. – С. 45-48.

5. Гигиена экологической среды Донбасса / В.И. Агарков, С.В. Грищенко, В.Я. Уманский [и др.]. – Донецк: 2004. – 170с.

6. Іванов С.В. Соціально-гігієнічні аспекти організації медичної допомоги ураженим промисловими отрутами / С.В. Іванов, В.Г. Ліпич, Я.Ф. Радиш // Український медичний часопис. – 1998. – № 2. – С. 151-153.

7. Марков Ю. Г. Социальная экология / Ю.Г. Марков. – Новосибирск: Наука, Сиб. отд-ние, 1986. – 174 с.

